

TOMASZ PAWLIK

Uniwersytet Śląski w Katowicach

PRAWDA W ANTYREALIZMIE MICHAELA DUMMETTA

Antyrealizm semantyczny Dummetta. Antyrealizm to program badawczy, za którego twórcę uważa się brytyjskiego filozofa Dummetta. Celem, jaki on sobie postawił, była próba podania zasady rozstrzygnięcia sporów między realistą a jego oponentem. Jak pisał w artykule *Realizm i antyrealizm*, „uderzyło mnie to, że wiele tradycyjnych sporów w filozofii przybiera postać opozycji między realistycznym poglądem na jakąś określoną dziedzinę a odrzuceniem realizmu w odniesieniu do tej dziedziny (...). Wydawało mi się, że nie ma żadnej przyjętej metody rozstrzygnięcia tych sporów i że filozofowie zajmowali w nich stanowiska, kierując się swoim upodobaniem, a nie tym, że znaleźli sposób ich rozwiązania”¹. Był on przeświadczony, że wszystkie dotychczasowe spory o realizm mają pewne wspólne cechy, a dokonanie ich analiz porównawczych może okazać się owocne dla filozofii. W tym celu sformułował pojęcie antyrealizmu, jako termin określający wszystkie stanowiska przeciwne wobec poglądów realistycznych. Zrezygnował on z tradycyjnego przeciwstawienia realizm – idealizm, ponieważ w sporze behawiorystów z realistami o naturę stanów mentalnych trudno mówić o behawiorystach jak o idealistach. A także, dlatego, że termin ten obciążony był już historycznymi konotacjami.

Pozostając przy tradycyjnym określeniu sporu realistów z idealistami, Dummettowi trudno byłoby zaprezentować program, który swoim zakresem wykraczałby poza tradycyjne określenie. Wszystkie dotychczasowe spory dotyczyły statusu pewnej spornej klasy przedmiotów. Na płaszczyźnie metafizycznej tradycyjny spór realizmu z idealizmem dotyczy realności świata materialnego, z kolei w kwestii epistemologicznej

¹ M. Dummett: *Realizm i antyrealizm*, w (red.) P. Gutowski, T. Szubka: *Filozofia brytyjska u schyłku XX wieku*. Lublin 1998, s. 69.

spór wiąże się ze sposobem poznania rzeczywistości. Dummett proponuje zastąpić mówienie o spornej klasie przedmiotów sporną klasą zdań, sprowadzając tym samym spór na płaszczyznę semantyczną. Argumenty na rzecz rozważania sporów o realizm na tej płaszczyźnie są następujące: po pierwsze, gdy mamy zdania dotyczące przyszłości nie pojawiają się w nich żadne przedmioty, a zatem gdyby spór o realizm dotyczył bytów, nie byłby on możliwy. Po drugie, rzeczywistość nie jest wyłącznie determinowana przez obiekty w niej występujące, ale także przez sądy logiczne, jakie w niej obowiązują. Sprowadzenie dotychczasowych sporów na płaszczyznę semantyczną nie oznacza odejścia od zagadnień metafizycznych, „ponieważ owe spory metafizyczne zawierają rozbieżne obrazy rzeczywistości, której dotyczyły wchodzące w grę zdania, wydawało mi się oczywiste, iż u ich podłoża leżą odmienne obrazy znaczeń tych zdań”². Rozważania nad teorią znaczenia stanowiąc będą centralny punkt jego pracy naukowej. Przyjęcie danej teorii znaczenia pociąga za sobą przyjęcie odpowiednich założeń na temat prawdy, o czym będzie mowa dalej.

Antyrealizm Dummetta stanowi próbę przełożenia poglądów intuicjonistów w sposobie uprawiania nauk formalnych, matematyki, na naszą codzienną praktykę językową. W intuicjonizmie, „nie określa się znaczenia zdań matematycznych i logicznych w kategoriach warunków prawdziwości, fałszywości, względnie ich braku. Określa się je w kategoriach dowodliwości zdań. W intuicjonizmie nie akceptuje się ani prawa wyłączonego środka, ani zasady dwuwartościowości. (...) Intuicjonistyczna teoria znaczenia zdań matematycznych jest zatem przeciwieństwem klasycznej semantyki warunków prawdziwości i opartej na niej teorii znaczenia”³. Korzystanie z intuicjonizmu w antyrealistycznym programie badawczym Dummetta związane było z zauważeniem przez niego, że „spór o realizm dowolnego rodzaju prowadzi do niezgody w kwestii kryterium poprawności wnioskowań dedukcyjnych zawierających zdania klasy spornej”⁴.

² Tamże, s.71.

³ T. Szubka: *Realizm i antyrealizm*, w: *Przewodnik po metafizyce*, (red.) S. Kołodziejczyk. Kraków 2011. s.529.

⁴ M. Dummett: *Realizm*, tłum. T. Placek, P. Turnau. „Principia” VI, 1992. s.31.

Próbując podać ogólną charakterystykę realizmu i antyrealizmu, można powiedzieć za Dummettem, że „realizm to przekonanie, że zdania spornej klasy mają obiektywną wartość logiczną, niezależnie od tego, w jaki sposób moglibyśmy ją poznać; są one prawdziwe lub fałszywe na mocy rzeczywistości, która istnieje od nas niezależnie. Anty-realista przeciwstawia temu stanowisku pogląd, według którego znaczenie zdań klasy spornej może być rozumiane jedynie w związku z czymś, co uznalibyśmy za uzasadnienie tych zdań”⁵.

Teoria znaczenia a zagadnienie prawdy w antyrealizmie. Mając za sobą ogólną charakterystykę antyrealizmu semantycznego Dummetta, pora przejść do zagadnienia prawdy w antyrealizmie. Prezentacja poglądów brytyjskiego filozofa na ten temat nierozzerwalnie związana jest z antyrealistyczną teorią znaczenia. Rozważając spory o realizm na płaszczyźnie semantycznej, Dummett ukazuje dwie teorie znaczenia: realistyczną i antyrealistyczną. Pierwszą nazywa warunkoprawdziwościową teorią znaczenia, drugą justyfikacyjną⁶ teorią znaczenia. Zanim przejdę do charakterystyki obu teorii znaczenia, należy mieć na uwadze właściwe rozumienie pytania o znaczenie, „w filozoficznym pytaniu o znaczenie chodzi o to, na czym w ogólności polega znaczenie dowolnego wyrażenia, czyli, mówiąc inaczej, co sprawia, że dane wyrażenie ma takie a nie inne znaczenie”⁷.

Dummett, pisząc o teoriach znaczenia, które w jego analizach stanowią centralne miejsce, wskazuje także na dwie postacie teorii znaczenia: umiarkowaną (*modest*) oraz pełnokrwistą (*full blooded*). W przypadku pierwszej z nich zakłada się, że nie jest możliwe wyjaśnienie wszystkich pojęć języka, istnieją terminy pierwotne niedefiniowalne np. prawda. Umiarkowana teoria znaczenia ma charakter realistyczny. Pełnokrwista teoria znaczenia ma mocniejszy charakter. Twierdzi się w niej, że wszystkie pojęcia, również pierwotne, muszą być wyjaśnione.

⁵ M. Dummett: *Realizm*, s. 6.

⁶ W początkowych pracach na temat antyrealistycznej koncepcji znaczenia Dummett pisał o weryfikacyjnej teorii znaczenia. W późniejszym czasie odrzucił ją na rzecz teorii justyfikacyjnej, gdyż zarówno weryfikacja jak i falsyfikacja stanowią dobre sposoby uzasadniania zdań.

⁷ T. Szubka: *Najnowsze poglądy Michaela Dummetta*, w: *Teoria znaczenia Michaela Dummetta i jej konsekwencje metafizyczne* pod red. U. Żegleń. Toruń 2006, s.157.

Przyjmowana jest przez zwolenników antyrealizmu semantycznego. Zdaniem Dummetta, „umiarkowana teoria znaczenia zakłada nie tylko, że ci, do których jest adresowana, posiadają pewne pojęcia wyrażalne w języku przedmiotowym, ale że nie wymagają oni wyjaśnień, na czym polega uchwycenie tych pojęć. Mocniejszy pogląd na to, czego należy oczekiwać od teorii znaczenia, głosi, iż powinna ona we wszystkich przypadkach wyraźnie powiedzieć, na czym polega uchwycenie tych pojęć – użytkownik języka musi uchwycić pojęcia wyrażane przez słowa do tego języka należące”⁸.

Pełnokrwista teoria znaczenia, chcąc wyjaśniać pojęcia metajęzyka i języka przedmiotowego, musi być także teorią rozumienia języka: „teoria znaczenia ma za zadanie wyjaśnić, czym jest język; opisać bez jakichkolwiek założeń, czego się uczymy, ucząc się mówić”⁹. Ważny w przypadku teorii pełnokrwistej jest aspekt praktyczności: „dla spełnienia wymogu pełnokrwistości istotne jest tylko to, aby opanowanie owej praktycznej zdolności nie zakładało uprzedniej znajomości treści sądów, w których to pojęcie występuje oraz znajomość innych pojęć, których owo pierwotne pojęcie jest elementem składowym. (...) owa praktyczna zdolność musi być opisana bez odwoływania się do treści, w których wchodzące w grę pojęcie występuje”¹⁰.

Różnica między umiarkowaną teorią znaczenia a pełnokrwistą sprowadza się do tego, że w przypadku pierwszej z nich wyjaśniamy pojęcia w obrębie języka, z kolei w pełnokrwistej teorii wyjaśnianie ma pochodzić z zewnątrz. Teoria taka ma powiedzieć, na, czym polega przypisanie określonego sensu danemu słowu, wskazanie na to, co powoduje, że słowo ma właśnie taki a nie inny sens. Właściwa teoria wyjaśnia to „przez opisanie, jak przejawia się fakt przyporządkowania przez użytkownika języka danemu słowu pewnego szczególnego sensu, a mianowicie przez ukazanie, że jest on w stanie poprawnie go używać w kanonicznym zakresie kontekstów”¹¹. Dla Dummetta przykładem umiarkowanej teorii znaczenia była teoria warunkoprawdziściowa,

⁸ M. Dummett: *Logiczna podstawa metafizyki*, tłum. W. Sady. Warszawa 1998, s.177.

⁹ Ibidem s. 149.

¹⁰ T. Szubka: *Antyrealizm semantyczny. Studium analityczne*. Lublin 2001., s.121.

¹¹ M. Dummett: *Logiczna...*, s. 239.

ponieważ „umiarkowana teoria znaczenia przyjmuje, że już wiadomo, czym jest uchwycenie pojęć pierwotnych, a nie próbuje ich wyjaśniać, traktuje je jako nieanalizowany i nie poddający się analizie pewnik. Na gruncie prawdziwościowej teorii znaczenia takim pewnikiem jest pojęcie prawdy i zasada równoważności”¹².

Taka teoria znaczenia nie jest teorią rozumienia języka, nie uwzględnia ona praktyki językowej. Można to zobrazować w następujący sposób: „wykładnia reguł gry w karty może rozpoczynać się od określenia porządku, w jakim szereguje się karty. Jest to jednak tylko rzecz wstępna w stosunku do dalszych reguł gry, które wyznaczają, jakie pojęcia szeregowania kart jest tu wykorzystane. I owe reguły nadają pojęciu porządku właściwą mu doniosłość. Podobnie jest z pojęciem prawdy, gdyż nie można go wyrazić jedynie przez podanie warunku prawdziwości każdego poszczególnego zdania. Sama też znajomość tych warunków nie stanowi rozumienia tego jak, używać języka, albo tego, co ktoś mówi, kiedy wypowiada zdanie w tym języku. Da ona takie rozumienie tylko komuś, kto *implicite* rozumie związek między warunkiem prawdziwości zdania a jego użyciem”¹³. Na atrakcyjność teorii znaczenia opartej na warunkach prawdziwości w znacznym stopniu wpływa zasada równoważności, w której twierdzi się, że każde zdanie *Z* jest równoważne pod względem treści zdaniu „Jest prawdą, że *Z*”. W ramach tak rozumianej teorii znaczenia, „rozumienie danego zdania przedstawiane jest tu, jako wiedza sprowadzająca się do znajomości znaczenia innego zdania o owym zdaniu”¹⁴. Taka teoria znaczenia reprezentowana jest przez realistów, a do jej głównych cech charakterystycznych zaliczyć można: uznanie, że znaczenie zdania opiera się na warunkach prawdziwości, klasyczną semantykę dwuwartościową, a także pojęcie prawdy niepodlegające wyjaśnieniu. Najmocniej przez Dummetta krytykowana była klasyczna semantyka, na której opiera się warunkowoprawdziwościowa teoria znaczenia, ponieważ przyjmując ją zmuszeni, jesteśmy do uznania, że każdemu zdaniu przysługuje jedna z dwóch wartości logicz-

¹² R. Wieczorek: *Antyrealizm. Wybrane odmiany i ich konsekwencje epistemologiczne*. Warszawa 2005 wyd. s.20.

¹³ M. Dummet: *Znaczenie i uzasadnienie*, w: *Teoria znaczenia Michaela Dummetta i jej konsekwencje metafizyczne* pod red. U. Żegleń. Toruń 2006, s. 124.

¹⁴ T. Szubka: *Antyrealizm...* s. 142.

nych: prawda lub fałsz. W myśl tak sformułowanej teorii znaczenia nie istnieją zdania nierozstrzygalne, z którymi w praktyce językowej mamy do czynienia, np. niepotwierdzone hipotezy naukowe. Dzieje się tak ze względu na uznanie, że rzeczywistość jest zdeterminowana. W realistycznej teorii znaczenia „zdanie nie jest, w ogólnym przypadku dane w kategoriach dostępnych nam sposobów rozpoznawania, że jest ono prawdziwe lub jest czymś, co mielibyśmy prawo stwierdzić. Nasze rozumienie zdania polega raczej na wiedzy, co musi zachodzić, aby, było ono prawdziwe, niezależnie od naszej wiedzy o tym, jak, o ile w ogóle, możemy rozpoznać, iż jest ono prawdziwe albo fałszywe; zakłada się, że posiadamy pojęcie prawdy, zgodnie, z którym wiemy, iż zdanie jest dokładnie prawdziwe albo fałszywe. Nasz wiedza o tym, jak, rozpoznać, że zdanie jest prawdziwe, zostaje wyprowadzona z naszego rozumienia go”¹⁵.

Przyjęcie określonej teorii znaczenia pociąga za sobą przyjęcie danej koncepcji prawdy. Przy koncepcji znaczenia opartej na warunkach prawdziwości prawda ma charakter transcendentny, przekracza możliwości rozpoznania warunków na rzecz jej przyjęcia. Wiąże się to także z uznaniem, że jest ona obiektywna i niezależna od naszego poznania. Realistyczne ujęcie prawdy ma charakter nieepistemiczny. Takie rozumienie prawdy, zdaniem zwolenników antyrealizmu, wyraża korespondencyjna koncepcja prawdy, na mocy której wypowiedzane zdanie koreluje z określonym fragmentem rzeczywistości. Zdaniem Dummetta, nie ma konieczności przyjęcia teorii znaczenia opartej na warunkach prawdziwości, a tym samym pojęcia prawdy w nie epistemicznym sensie.

Konkurencyjną teorią znaczenia dla teorii warunkowoprawdziwściowej jest teoria weryfikacyjna, pełnokrwista (w późniejszym okresie Dummett pisał o teorii justyfikacyjnej), oparta na intuicjonizmie. W intuicjonizmie matematycznym o tym, czy dane zdanie matematyczne jest zrozumiałe decyduje to, czy jesteśmy w stanie rozpoznać dowód na jego potwierdzenie za pomocą języka matematyki. Dummett jest przeświadczony, że matematyczny intuicjonizm można z powodzeniem przenieść na teorię znaczenia dla całego języka, zastępując pojęcie dowodu pojęciem weryfikacji. Przy takim rozumieniu teorii znaczenia

¹⁵ M.Dummett: *Logiczna...*, s. 478.

„zdanie jest prawdziwe wtedy i tylko wtedy, gdy istnieją dla niego warunki weryfikacji. To znaczy po pierwsze warunki dostępne nam poznawczo oraz po drugie takie, że znając je, jesteśmy w stanie zweryfikować owo zdanie”¹⁶. Justyfikacyjna teoria znaczenia odrzuca semantykę klasyczną, prawo wyłączonego środka oraz zasadę dwuwartościowości, ponieważ „przyjęcie zasady dwuwartościowości, zgodnie z którą każdy sąd rozważanego rodzaju jest albo prawdziwy, albo fałszywy, implikuje, że mogą istnieć prawdziwe (i fałszywe) zdania, których wartości logicznej nie jesteśmy i nie będziemy w stanie rozpoznać. Twierdzenie to stanowi sedno realistycznych poglądów na teorię znaczenia oraz charakter pojęcia prawdy i rzeczywistości”¹⁷.

Dummett na rzecz przyjęcia takiej teorii znaczenia formułuje dwa argumenty: *akwizycyjny* oraz *manifestacyjny*. Pierwszy z nich dotyczy sposobu, w jaki uczymy się języka. Zdaniem Dummetta, ucząc się języka uczymy się także tego, co stanowi jego weryfikację lub falsyfikację. Na mocy argumentu manifestacyjnego zachodzi ścisły związek między znaczeniem i jego użyciem¹⁸. W tym miejscu Dummett w swoich poglądach na temat teorii znaczenia bliski jest poglądom późnego Wittgensteina, dla którego znaczenie to użycie. Zaletami takiej teorii znaczenia zdaniem Dummetta są: odrzucenie tezy mówiącej, że pojęcie prawdy ma centralne miejsce w teorii znaczenia; uwzględnienie praktyki językowej; a także uznanie, że istnieją zdania o nierozstrzygalnej wartości logicznej.

Z tego, co, do tej pory zostało powiedziane, wyłania się odmienne niż u realistów rozumienie prawdy. W antyrealizmie Dummetta, aby stwierdzić prawdziwość lub fałszywość danego zdania, musimy je bezpośrednio zweryfikować poprzez dostępne nam świadectwa. W przypadku realistycznego rozumienia prawdy, bez względu na możliwość rozpoznania świadectwa na rzecz danego zdania, jest ono albo prawdziwe, albo fałszywe. Istotne dla antyrealistycznego poglądu na prawdę

¹⁶ A. Derra: *Realizm i teoria znaczenia. Analiza poglądów Michaela Dummetta*, w: *Teoria znaczenia Michaela Dummetta i jej konsekwencje metafizyczne*, pod red. U. Żegleń. Toruń 2006, s. 74.

¹⁷ R. Wieczorek: *Antyrealizm...*, s. 30.

¹⁸ Szczegółową analizę argumentów Dummett na rzecz justyfikacyjnej teorii znaczenia przeprowadza T. Szubka w *Antyrealizm semantyczny. Studium analityczne*, s. 173-241.

jest odrzucenie zasad logiki klasycznej, która stanowi, w rozumieniu Dummetta, fundament realizmu. Dzięki temu możliwa jest ucieczka od realistycznej tezy, jakoby wszystkie zdania miały określoną wartość logiczną, bez względu na możliwość rozpoznania świadectw na ich prawdziwość lub fałszywość. W antyrealizmie Dummetta, o tym jaką wartość logiczną należy przypisać zdaniu, decyduje to, czy dysponujemy świadectwami potwierdzającymi jego prawdziwość lub fałszywość. Prawda w antyrealizmie ma charakter epistemiczny, jej rozumienie zostaje zrównane z czynnościami poznawczymi.

Prawda w antyrealizmie – trudności. Nieklasyczne rozumienie prawdy nie jest jednak wolne od problemów. Po pierwsze należy zwrócić uwagę na pojęcie weryfikacji. Dummett nie określa, jaki charakter ma mieć weryfikacja. Czy ma ona być faktyczna, możliwa, aktualna czy przyszła? Zarzut taki prezentuje Alvin Goldman. Kolejny problem dotyczy tego, dla kogo sąd ma być zweryfikowany? Absurdalne wydaje się twierdzenie, jakoby weryfikacja sądu dotyczyła jednej osoby, wtedy prawda miałaby charakter prywatny, a nie publiczny. Podobnie jak weryfikacja przez wszystkich ludzi. Innym problemem związanym z pojęciem weryfikacji jest ustalenie kryteriów, których spełnienie będzie decydować o wartości logicznej zdania. Koncepcja prawdy opartej na weryfikacji nie może się także uporać ze zdaniami o przeszłości, jak można je zweryfikować? Uznanie, że nie są to ani zdania prawdziwe, ani fałszywe jest niedopuszczalne. To antyrealistyczne rozumienie prawdy narażone jest na wiele kłopotliwych pytań.

Podsumowanie. Pytania o naturę czy kryteria prawdy od czasów antycznych znajdowały się w centrum filozoficznych rozważań. Śledząc historię namysłu nad tą problematyką, dochodzimy do konkluzji, że dominująca przez wieki korespondencyjna koncepcja prawdy w XX wieku poddawana jest nieustannej krytyce, której wynikiem są liczne nieklasyczne rozumienia prawdy. Jedną z takich prób jest antyrealistyczne pojęcie prawdy. Jak zostało pokazane, propozycja wysunięta przez Michała Dummetta, w której prawda sprzężona została z pojęciem znaczenia, nie jest wolna od problemów. Mimo, że propozycja Dummetta nie wydaje się przybliżać do odpowiedzi na pytania o prawdę, warto się jej bliżej przyjrzeć. Analizując mankamenty przeszłych teorii, mamy moż-

liwość zrobienia kroku do przodu w filozoficznych rozważaniach nad prawdą.

Summary

Michael Dummett was a British philosopher who established research program – antirealism. The aim of paper a present is describe to the notion of truth in antirealism of Dummett and problems. I show the differences the notion of truth both in between truth in realism and antirealism. From the perspective of antirealism truth is recognized by the method of verification. It has the epistemic truth have epistemic character unlike truth in realism.

Key words: truth, antirealism, verification, Dummett.